

BUDUĆI USTAV SRBIJE U KONTEKSTU ŽENSKÉ PLATFORME ZA RAZVOJ SRBIJE

Ovaj materijal je skraćena verzija rada radne grupe pripremljen 2017.godine i predstavljen 25.maja 2017. na skupu „Dijalog o Ustavu“ a koji je Ženska platforma za razvoj Srbije organizovala u saradnji sa UN Women.

Prof dr Marijana Pajvančić: OSNOVNA USTAVNA PITANJA	2
Prof dr Nevena Petrušić: PRILOZI ZA KONSTITUCIONALIZACIJU RODNE RAVNOPRAVNOSTI.....	6
Sofija Mandić: NEPOSREDNO UČEŠĆE GRAĐANA/KI U ODLUČIVANJU, OGRANIČENJE, KONTROLA I ODGOVORNOST VLASTI, EFIKASNA I DELOTVORNA ZAŠTITA PRAVA	11
Sanja Nikolin i Aleksandra Vladislavljević: RAZVOJNA DIMENZIJA USTAVA – PREDLOZI ZA DISKUSIJU	15

Prof dr Marijana Pajvančić: OSNOVNA USTAVNA PITANJA

„Ustav nije čin neke vlade nego čin naroda koji sebi daje vladu.“ (H. Vorländer)

Kako razumemo ustav i zašto imamo pravo da učestvujemo u ustavnom procesu?

Ustav pravno definiše osnovne principe na kojima počiva politička zajednica koje su spremni da prihvate i poštuju i vlast i građani. Zašto su ovi principi, način na koji se prihvataju i pozitiviraju u ustavu jednako važni kako za pojedinca / pojedinku tako i za društvo u celini?

Oni određuju prostor slobode pojedinca /pojedinke.

Oni vlast čine mogućom samo u okvirima i granicama koje postavlja pravo (princip vladavine prava) i omogućuju slobodu individue u okvirima ustavne demokratije.

To su vrednosti (principi) na kojima počiva zajednica i koje stoga nisu domen „dnevne politike“ već se zapisuju u ustav kao osnovni i najviši pravni akt zajednice.

Upravo zbog toga se za donošenje ustava vezuje nada u dobar i pravedan politički poredak, jednom rečju u bolji život građana i građanki.

Zašto je važno sagledati socijalni kontekst u kome se pristupa promeni Ustava?

Kada započne dijalog o promeni ustava važno je sagledati socijalni kontekst u kome se pristupa promeni ustava? To je prethodno pitanje od koga treba poći. Posebno je značajno za *postsocijalistička društva* u kojima nedostaju socijalne pretpostavke za uspostavljanje ustavne države. To pred ustavotvorca stavlja težak zadatak, a od ustava se očekuje ne samo da pozitivira i konstitucionalizuje temeljne vrednosti zajednice, već i da ih uspostavi. U takvim okolnostima ustav je manje objektivni okvir zajednice, a više instrument uspostavljanja preduslova za kvalitativno drugačiju zajednicu. Zato ustav mora biti snabdeven kapacitetom koji će omogućiti da u njemu permanentno bude prisutna razvojna mogućnost. U protivnom postoji realna opasnost da ustav ne zauzme mesto koje mu u procesu tranzicije pripada, i ostane samo zapis o ciljevima koji se žele dosegnuti.

U *debati o promeni Ustava Republike Srbije* ne smeju se izgubiti iz vida:

- socijalne okolnosti u kojima se Ustav donosi (postsocijalistička ustavnost);
- iskustva vlastitog autentičnog ustavnog razvitka tokom gotovo dva veka;
- uticaj međunarodne zajednice na prilike u kojima se odlučuje o promeni Ustava (npr.

EU integracije, prihvaćene međunarodne obaveze, međunarodni dokumenti koji se odnose na status Kosova).

Sadržinska i procesna legitimacija ustotvorstva

Procedura revizije ustava određuje okvir i način delovanja ustavotvorca. Ona aktivira ustavotvornu moć i dobija legitimacijsku funkciju u procesu revizije ustava. Legitimacijska funkcija procedure revizije ustava ogleda se u tome što ona:

- uspostavlja pravila po kojima se odvija sporazumevanje o osnovnim vrednostima na kojima počiva zajednica, a koje su i građani i vlast spremni da prihvate i poštuju;

- omogućuje i olakšava dijalog učesnika ustavne debate o ustavnom identitetu zajednice i doprinosi postizanju bazičnog ustavnog konsenzusa o temeljnim vrednostima na kojima počiva zajednica;

- može biti pouzdan pokazatelj i merilo legaliteta i legitimiteta ustavnog procesa, jednom rečju, indikator autentičnosti i demokratičnosti celokupnog ustavnog procesa.

Spremnost da se prihvate i podjednako vrednuju i uvažavaju kako *sadržinska komponenta* (prihvatanje sistema vrednosti i principa koji oblikuju ustavni identitet zajednice) tako i *procesna komponenta* (način odlučivanja o promeni ustava) ustavotvornog procesa povećava izgleda za postizanje ustavnog konsenzusa.

Akteri ustavotvornog procesa

Ako je ustav osnovni i najviši pravni akt u kome građani i građanke definišu prostor slobode u zajednici i svojevrsan društveni sporazum između vlasti i građana/građanki, takvo poimanje ustava determiniše i odgovor na pitanje ko su subjekti ustavotvornog procesa.

Akteri ustavotvornog procesa ne mogu biti samo parlamentarci, niti se političke elite mogu smatrati ekskluzivnim ustavotvorcima, jer je ustav u jednakoj meri stvar građana i građanki koliko i stvar političkih elita koje ih reprezentuju.

Participativan i demokratski proces ustavne revizije pretpostavlja uključivanje ne samo parlamentaraca i političkih elita u debatu i odlučivanje o promenama ustava već i aktivno sudelovanje i drugih socijalnih aktera, pre svega građana i građanki u ustavotvornom procesu. Pravo je građana i građanki da aktivno i neposredno sudeluju u ustavnoj debati i dijalogu o ustavnom identitetu zajednice i odlučuju o tome u kakvoj će zajednici živeti.

Ustavni identitet – konsenzus u vrednostima na kojima počiva zajednica

Kako doći do konsenzusa o vrednostima koje se polažu u temelje zajednice i njeno su identitetsko svojstvo.

Koje vrednosti želimo da budu konstitucionalizovane kao identitetske vrednosti?

Otvoriti najširi dijalog u društvu o vrednostima koje oblikuju ustavni identitet Srbije

Konsenzus (ne kompromis) o principima koji određuju ustavni identitet zajednice, ne samo među političkim akterima, već pre svega među građanima i građankama, uslov je za iskorak iz predpolitičke zajednice ka ustavnoj državi utemeljenoj na vrednostima koje uživaju podršku i građana i vlasti.

Ustav u kontekstu Palićke platforme - razvojni koncept političke zajednice, otvorenost i integracija

Palićka Platforma usmerena je na razvoj, i u tom kontekstu akcenat naše debate je upravo na razvojnoj funkciji Ustava. Podsećamo da vizija razvoja koju Platforma identifikuje uključuje četiri jednako značajne komponente: vlasništvo nad razvojem, njegovim ciljevima, metodama i rezultatima.

U kontekstu razvoja sagledavaju se i pitanja *rodne ravnopravnosti* kako kada se prepoznaju kao *prepreke za razvoj* tako i kada se identifikuju kao *razvojni potencijal* i preduslov razvoja.

Kao rodno relevantne prepreke za razvoj Srbije Platforma prepoznaje: neusaglašen demografski i ekonomski razvoj; neadekvatno korišćenje ljudskih resursa, zanemaren razvoj ruralnih područja kao i neadekvatno upravljanje prirodnim resursima i ugrožavanje životne sredine.

Rodna ravnopravnost je i razvojni potencijal i važan preduslov razvoja Srbije jer: nije svodiva samo na promociju ženskih prava i rodne ravnopravnosti; u samoj osnovi je održivog razvoja i poboljšanja kvaliteta života; integrisana je u razvoj svih društvenih oblasti, ne samo da bi se omogućila ravnopravnost muškaraca i žena, već da bi razvoj uopšte bio moguć.

Socijalne okolnosti u kojima započinje revizija Ustava i ciljevi koji se žele dostići kroz konstitucionalni proces nalažu prihvatanje integriteta i razvojnog koncepta zajednice. Takva zajednica je otvorena, komunikabilna i decentralizovana nasuprot zatvorenom autističnom društvu oličenom u državi prošlosti, konzervativizmu, hijerarhičnosti i centralizmu. Država razvoja ne isključuje integritet koji počiva na istoriji i tradicionalnim vrednostima. Koegzistencija razvojnih i tradicionalnih legitimacijskih vrednosti je moguća pod uslovom da prve imaju prednost nad drugima kao izvori legitimne političke moći.

Kako do održivog društva koje uključuje sve i u kome će biti dostignut visok kvalitet svakodnevnog života - prioriteta koji su postavljeni u Platformi

Platforma kao prioritetne oblasti u kojima treba raditi da bi se stvorile pretpostavke za održivi razvoj i izgradilo održivo društvo u kome će biti dostignut visok kvalitet svakodnevnog života, identifikuje:

- Jednake mogućnosti pristupa pravdi, efikasnu i delotvornu zaštitu prava.
- Dostojanstven rad i pravičnu zaradu.
- Ravnopravno učešće žena i muškaraca i uvođenje rodne perspektive u propise, politike, strategije i planove u svim oblastima društva uključujući proces EU integracija.
- Konzistentno i sistematično uvođenje rodno budžetiranja na svim nivoima, u svim institucijama.
- Urođnjavanje državnih institucija i jačanje institucija rodne ravnopravnosti na svim nivoima.
- Nadzor i kontrolu nad sprovođenjem propisa i politika i odgovornost za njihovu primenu.

Razvojni koncept zajednice pretpostavlja državu koja služi društvu i omogućuje njegov napredak. Država koju legitimira razvoj nužna je u uslovima u kojima preuzima na sebe zadatak da izgradi i razvije društvene (političke i ekonomske) pretpostavke za izgradnju novog društva. U ovom protivurečnom procesu, koji odlikuje istovremeno uspostavljanje konstitucionalne zajednice i socijalnih pretpostavki na kojima takva zajednica počiva, država je neposredni akter procesa i mobilizator društva koje prelazi put od pretpolitičke u političku zajednicu i otvoreno društvo. Razvojni koncept zajednice je i osnovni integrirajući činilac, nosilac razvojnog integriteta (komunikabilnosti i povezivanja) i otvorenosti zajednice prema neposrednom okruženju, regionalnim i globalnim integracijama.

Kakav Ustav želimo, šta očekujemo od Ustava i kako vidimo mogućnosti da Ustav odgovori očekivanjima?

Da bi odgovorio ovim potrebama i ciljevima, od Ustava se očekuje da:

- *Srbiju definiše kao građansku državu* (država svih građana i građanki) u kojoj su nosioci suvereniteta građani i građanke. Razvojni koncept zajednice i integrizam negiraju etnički legitimisanu državnost kao izvor moguće krize u uslovima multietničke, multikulturene i multikonfesionalne zajednice. Pretpostavlja princip građanskog suvereniteta i omogućava da manjinske zajednice prihvate bazični ustavni konsenzus koji nema etničku već razvojnu legitimaciju podjednako prihvatljivu za svakog građanina. Razvojni integrizam omogućava da se građani integrišu u zajednicu preuzimajući na sebe njenu istoriju i vrednosti koje su omogućile njihovim tradicijama zajednički multikulturalni život.

- *Vladavinu prava postavi kao rukovodeći princip* koji izražava spremnosti da se vlast vrši na principima i u granicama prava – da poštovanje prava i jednakost pred zakonom bude princip u odnosima među građanima / građankama, ali i međusobnim odnosima organa kojima je povereno vršenje određenih funkcija vlasti.

- *Princip socijalne pravde* koji je, uz princip vladavine prava, jedan od najvažnijih ustavnih principa, značajan za položaj pojedinca /pojedinke i za zajednicu u celini, reguliše celovito kao važnu funkciju koju država preuzima na sebe kako bi obezbedila ne samo minimalnu socijalnu sigurnost građanima i građankama, već pre svega da bi, u kontekstu garantovanja prava privatne svojine i preduzetništva i privrede zasnovane na konkurenciji, uspostavila korektivni princip da svojina nije samo pravo već da ona obavezuje, da ima socijalnu funkciju koja služi kako pojedincu tako i opštem dobru i da se mora koristiti u opštem interesu.

- *Uspostavi ustavni okvir za ograničenu i odgovornu vlast* koja počiva na podeli vlasti u obliku parlamentarnog sistema (horizontalna podela vlasti), kontroli i odgovornosti, obezbeđenju uslova za eksternu kontrolu nosilaca vlasti od strane građana, njihovih asocijacija i nezavisnih tela. Ustanovi čvrste i pouzdane institucionalne i personalne garancije nezavisnosti sudstva i sudova kao primarnog utočišta građana za zaštitu od samovolje vlasti.

- *Garantuje vertikalnu podelu vlasti* - pravo građana na decentralizaciju i regionalnu i lokalnu samoupravu uz poštovanje načela subsidiariteta i različite vidove neposrednog učešća građana i građanki u odlučivanju o javnim poslovima.

- *Jemči ljudska prava i njihovu zaštitu* (sudsku i ustavnosudsku) i posebno garantovanje zaštite dostignutog nivoa prava, uz dosledno operacionalizovan princip primata međunarodnog nad unutrašnjim pravom u oblasti ljudskih prava kao i posebna prava manjina na osnovama i u okvirima načela građanstva.

Razvojni koncept zajednice koji bi Ustav trebalo da izrazi pretpostavlja i novi pristup nizu novih prava koja zahtevaju eksplicitno i konkretno ustavno jemstvo i zaštitu (npr. pravo na svojinu, ali i socijalna funkcija svojine; pravo na preduzetništvo i privređivanje, ali i pravo na održivi razvoj; pravo na zdrav život i zdravu životnu sredinu ne samo kao opšta norma već i konkretizovane obaveze pojedinca, preduzetnika, države; pravo i obaveza zaštite i očuvanja prirodnih bogatstava, privrednih resursa i životne sredine - vode, zemljište, biljni i životinjski svet; genetska tehnologija u humanim oblastima; pravo na zaštitu biljnog i životinjskog sveta - genetska tehnologija u nehumanim oblastima; ekonomično i ekološko energentko snabdevanje, korišćenje domaćih obnovljivih energija, štedljivo i racionalno korišćenje energije; pravo na

učešće u odlučivanju u preduzeću; pravo na stan; pravo na penziju, prava starih osoba i njihova zaštita; posebna prava ranjivih grupa – deca, žene, osobe sa invaliditetom, manjine i dr.; pravo na socijalnu sigurnost pojedinca/pojedinke i porodice; prava potrošača na zaštitu; pravo na ravnomeran i održiv regionalni razvoj; pravo i dužnost plaćanja poreza i princip srazmernog oporezivanja; rodno senzitivni budžet i dr.)

- Dosledno reguliše princip *laičke države* i sve konsekvence koje iz tog principa slede.

- *Garantuje politički pluralizam*, slobodu političkog organizovanja i delovanja uz jasan *otklon od partijske države* i konsekventno razdvajanje partije od države.

Prof dr Nevena Petrušić: PRILOZI ZA KONSTITUCIONALIZACIJU RODNE RAVNOPRAVNOSTI

Ovaj prilog sadrži pregled pitanja koja su od neposrednog i posrednog značaja za oblast rodne ravnopravnosti. Prilog je zasnovan na principima Ženske platforme za razvoj Srbije i sastavni je deo radnog materijala za predstojeću debatu o promenama Ustava Srbije i njegovoj rodnoj senzitivizaciji.

Da li treba garantovati ravnopravnost polova ili rodnu ravnopravnost?

Ustav Srbije u čl. 15. pod rubrumom „Ravnopravnost polova“ propisuje: „Država jemči ravnopravnost žena i muškaraca i razvija politiku jednakih mogućnosti.“ Ovom odredbom načelno je garantovana ravnopravnost žena i muškaraca. Imajući u vidu da princip rodne ravnopravnosti podrazumeva pravo na ravnopravnost muškaraca i žena i osoba drugačijih rodnih identiteta, pitanje je da li Ustavom treba garantovati rodnu ravnopravnost ili ravnopravnost polova.

Politika jednakih mogućnosti

U čl. 15. Ustava propisana je obaveza države da vodi politiku jednakih mogućnosti. Ova odredba je od ključnog značaja za ostvarivanje supstancijalne ravnopravnosti žena i muškaraca i zbog toga je neophodno insistirati da bude sadržana i u novom Ustavu.

Ustavna zabrana diskriminacije – lista imenovanih ličnih svojstava

U članu 21. Ustava Srbije eksplicitno je zabranjena i neposredna i posredna diskriminaciju po bilo kom ličnom svojstvu, pri čemu je imenovano i apostrofirano 12 ličnih svojstava na osnovu kojih je zabranjeno vršiti diskriminaciju, među kojima je i „pol“. Iako lista tzv. zaštićenih ličnih svojstava na osnovu kojih je zabranjeno vršiti diskriminaciju nije zatvorena, imajući u vidu široko rasprostranjenu diskriminaciju na osnovu seksualne orijentacije i rodnog

identiteta, treba razmotriti mogućnost da se lista osnova diskriminacije proširi eksplicitnim navođenjem ovih ličnih svojstava.

Princip socijalne pravde, politika jednakih mogućnosti i posebne mere

Princip socijalne pravde, kao jedan od temeljnih ustavnih principa, proklamovan je u čl. 1. Ustava Srbije. Ovaj princip podrazumeva socijalno odgovornu državu, koja sprovodi politiku jednakih mogućnosti i preduzima posebne mere radi ostvarivanja suštinske jednakosti pojedinaca i društvenih grupa. U važećem Ustavu dužnost države da vodi politiku jednakih mogućnosti propisana je samo u čl. 15, koji se odnosi na ravnopravnost polova. Imajući u vidu značaj politike jednakih mogućnosti, potrebno je da vođenje politike jednakih mogućnosti bude propisano kao opšta norma, u okviru člana koji reguliše zabranu diskriminacije.

U pogledu posebnih mera, koje su usmerene na prevazilaženje formalne i dostizanje suštinske ravnopravnosti, Ustav ne precizira da su one privremenog karaktera, niti eksplicitno propisuje njihov krajnji cilj (puno uživanje ljudskih i manjinskih prava pod jednakim uslovima), što je potrebno ustavom regulisati.

Sloboda odlučivanja o rađanju, reproduktivna prava, primena biotehnologije

U čl. 63. Ustava Srbije garantovana je sloboda odlučivanja o rađanju, pri čemu se kao titular ovog prava navodi „svako“. Pravo na rađanje je jedno od osnovnih ženskih ljudskih prava, pa bi trebalo da bude eksplicitno garantovano kao pravo žene.

Ustav Srbije ne postavlja pravno-etički okvir za primenu biotehnologije u oblasti humane reprodukcije, već jedino u čl. 24. st. 3. propisuje izričitu zabranu kloniranja ljudskih bića. Poslednjih godina traje debata o surogat materinstvu, čije je uvođenje predloženo Nacrtom Građanskog zakonika, a već su doneti brojni zakoni u oblasti asistirane reprodukcije i biomedicinskih istraživanja. Da bi se uspostavile jasne granice i sprečila zloupotreba novih biotehnologija u oblasti medicine, potrebno je ustavom propisati temeljne bioetičke principe koji obezbeđuju zaštitu osnovnih ljudskih vrednosti – života, zdravlja, dostojanstva i autonomije. Za uzor može da posluži Ustav Švajcarske, koji garantuje zaštitu od zloupotreba reproduktivnih i genetskih tehnologija.

Porodica, brak i roditeljstvo

Prema Ustavu Srbije, odnosi u porodici uređuju se zakonom (čl. 62. st. 4), a porodica, majka, samohrani roditelj i dete uživaju posebnu zaštitu, u skladu sa zakonom (čl. 66. st. 1). Ustav, međutim, ne definiše porodicu, što ostavlja prostor za različita tumačenja, pa bi pojam porodice trebalo definisati. S druge strane, otvara se i pitanje subjekata kojima je garantovana posebna zaštita, među kojima se ne nalaze očevi, izuzev ako nisu samohrani roditelji, što nije dobro rešenje s aspekta promocije i preduzimanja posebnih mera pomoći i podrške roditeljstvu.

Ustav bliže ne reguliše sadržaj posebne zaštite porodice, majki, samohranih roditelja i dece, već samo načelno propisuje da oni uživaju posebnu zaštitu. Isto važi i u pogledu garantovanja prava majki na posebnu podršku i zaštitu u periodu pre i posle porođaja (čl. 66. st. 2), čiji sadržaj i način ostvarivanja nije regulisan, niti je zakonodavac ovlašćen da ta pitanja reguliše. Ove norme bi trebalo formulirati tako da se zna sadržina garantovanih prava, uz upućivanje da zakonodavac bliže uredi i reguliše i njihovu zaštitu. Imajući u vidu ustavni princip

socijalne pravde, trebalo bi kreirati opštu pravnu normu o dužnosti države da svakom pojedincu i porodici obezbedi uslove neophodne za dostojan život i razvoj, kako to, npr. proklamuje Ustav Francuske.

Posebno je značajno Ustavom garantovati podršku roditeljstvu, što podrazumeva propisivanje obaveze države da pruža podršku roditeljima u obezbeđivanju uslova za ostvarivanje dobrobiti i razvoja dece. U komperativnoj ustavnosti takvu normu sadrže brojni ustavi, kao što su, na primer, Ustav Danske (čl. 19) i Ustav Švajcarske, koji izričito propisuje obaveze Konfederacije i kantona kako bi „porodice kao zajednice odraslih i dece bile zaštićene i potpomognute“.

U pogledu braka, ustavne norme su kontradiktorne jer je u čl. 62. st. 2. propisano da „svako ima pravo“ da slobodno odluči o zaključenju braka, što upućuje na zaključak da brak mogu sklopiti i lica istog pola, dok je u st. 2. istog člana izričito propisano da se brak zaključuje na osnovu slobodno datog pristanka muškarca i žene, čime je isključena mogućnost sklapanja istopolnih brakova. Ovu kontradiktornost treba ukloniti.

U čl. 62. Ustava propisano je da svako ima pravo da slobodno odluči ne samo o zaključenju, već i o „raskidu“ braka. Ova odredba je sporna, s obzirom da nije jasno šta se podrazumeva pod pojmom “raskid braka”, s obzirom da brak prestaje razvodom, o kome odlučuje sud, a ne raskidom. Zbog toga bi ustavnu normu trebalo preformulisati.

U čl. 64. st. 5. Ustava propisano je da se vanbračna zajednica se izjednačava sa brakom, „u skladu sa zakonom“. Ova norma nije precizna jer ostavlja otvoreno pitanje šta tačno obuhvata ova ustavna garancija. Imajući u vidu da zakoni i dalje sadrže niz ograničenja kada je reč o pravima vanbračnih partnera, potrebno je obezbediti potpuno ustavno izjednačavanje bračne i vanbračne zajednice u svim oblastima.

U okviru ustavne debate treba otvoriti raspravu o modelu zakonskog uređivanja istopolnih zajednica, što podrazumeva uspostavljanje odgovarajućeg ustavnog osnova za zakonodavnu intervenciju u ovoj oblasti.

Politički život

U pogledu ravnopravnosi u političkom životu, Ustav Srbije u čl. 100. st. 2. propisuje da se „U Narodnoj skupštini obezbeđuju se ravnopravnost i zastupljenost polova i predstavnika nacionalnih manjina, u skladu sa zakonom.“ Ova odredba nije dovoljna za ostvarivanje suštinske ravnopravnosti žena i muškaraca u oblasti političkog života.

Komparativna ustavnost obiluje rešenjima kojima se princip ravnopravnosti žena i muškaraca u domenu političkog života na adekvatan način garantuje i utvrđuje obaveza preduzimanja posebnih mera za eliminisanje strukturalne diskriminacije žena u ovoj oblasti. Tako je Ustavom Francuske propisano: „Zakoni obezbeđuju jednak pristup žena i muškaraca izbornim funkcijama i položajima.“ (čl. 3 st. 5 – Revizija Ustava od 28 juna 1998. godine), u Ustavu Belgije propisano je: „Zakoni, uredbe ili regulative garantuju ženama i muškarcima ravnopravno korišćenje njihovih prava i sloboda i posebno promovišu ravnopravni pristup izabornim ili javnim funkcijama. Odbor ministara i vladu zajednice regiona čine osobe različitog pola.“ (dodatak Ustavu čl. 11), dok je u Ustavu Italije pod tubrumom „Učestvovanje svih građana u politici“ propisano „Direktno i aktivno učestvovanje muškaraca i žena u političkom životu je zahtev i osnovni instrument za konsolidovanje demokratskog sistema. Zakon mora da unapređuje ravnopravnost u ostvarivanju građanskih i političkih prava i kroz nedoskriminaciju na osnovu roda u pristupu političkim partijama“ (čl. 109).

Imajući u vidu značaj ravnopravnog reprezentovanja žena i muškarca u političkim institucijama i aktivno učešće žena u kreiranju politike i odlučivanju o svim društvenim pitanjima, treba se založiti da obaveza preduzimanja posebnih mera za ravnopravno učešće žena u muškaraca u političkom životu bude propisana samim ustavom.

Socijalna sigurnost, pravo na rad i zaštita na radu

U skladu s ustavnim principom socijalne pravde, Ustav Srbije garantuje pravo na socijalnu zaštitu, propisujući da su subjekti ovog prava pojedinci i porodice kojima je pomoć društva neophodna kako bi savladali socijalne i životne teškoće u kojima se nalaze. Ustav, međutim, ne regulišeadržaj prava na socijalnu zaštitu koje pripada pojedincima, niti sadržaj prava koja pripadaju porodicama, a ne upućuje ni na zakonsku regulativu. U mnogim ustavima sadržaj prava na socijalnu sigurnost jasno je određen. Tako je u Ustavu Francuske propisano „Svako ljudsko biće koje je usled svojih godina, svog fizičkog ili duševnog stanja, ekonomske situacije, nesposobno za rad, ima pravo da od zajednice dobija sredstva potrebna za život.“ (st. 11 Preambule Ustava Francuske iz 1946. godine koja je sastavni deo važećeg Ustava Francuske). Treba se založiti da sadržaj prava na socijalnu sigurnost bude na odgovarajući način određen, s tim što bi zakonodavac bio ovlašćen da bliže uredi uslove i način ostvarivanja prava na socijalnu zaštitu.

Ustav Srbije propisuje da se prava zaposlenih i njihovih porodica na socijalno obezbeđenje i osiguranje uređuju zakonom, pa ostaje nejasno da li su pravo na socijalno obezbeđenje i pravo na socijalno osiguranje uopšte garantovana Ustavom. Treba se založiti da ova prava budu eksplicitno garantovana, kao i njihov sadržaj, pri čemu bi zakonodavac bio ovlašćen da bliže uredi uslove i način njihovog ostvarivanja.

U pogledu prava vezanih za rad, Ustav Srbije u čl. 60. garantuje više pojedinačnih prava, uključujući pravo na rad, slobodu izbora rada, pravo na dostupnost svakog radnog mesta pod jednakim uslovima, pravo na poštovanje dostojanstva ličnosti u procesu rada, pravo na pravičnu naknadu za rad i i dr. S aspekta ostvarivanja rodne ravnopravnosti, bilo bi značajno da se Ustavom izričito propiše princip jednake zarade za isti rad ili rad jednake vrednosti. Ovaj princip je sadržan u brojnim ustavima, kao što je, na primer, Ustav Grčke, koji u čl. 22. st. 1. propisuje: “Svi radnici, bez obzira na pol ili druge razlike, imaju pravo na jednaku platu za rad jednake vrednosti.“

Rodno senzitivni jezik

Ustav Srbije, kao normativni dokument, pisan je tako da su svi izrazi u muškom rodu, izuzev kada priroda stvari nije zahtevala drugačije. Nesumnjiva je potreba da jezik u službenoj i javnoj upotrebi postane rodno senzitivan. Tome značajno može doprineti sam Ustav, koji treba da bude napisan rodno senzitivnim jezikom, ali i da izričito propiše da se službeni nazivi, titule, akademska zvanja i zanimanja mogu upotrebljavati samo u obliku koji izražava pol njihovog nosioca. Za ugled može poslužiti čl. 7 st. 1, 2 i 3, Ustava Austrije, koji takvu normu sadrži.

Zaštita dostignutog nivoa prava

Ustav Srbije u čl. 20. st. 2. propisuje da se dostignuti nivo ljudskih i manjinskih prava ne može se smanjivati. Ovo je veoma značajna zaštitna norma, koja garantuje zaštitu statusa

sloboda i prava koje građani već efektivno uživaju, a povezana je sa principom socijalne pravde i obavezom države da vodi politiku jednakih mogućnosti. Zbog toga je neophodno insistirati da bude sadržana i u novom Ustavu.

Sofija Mandić: NEPOSREDNO UČEŠĆE GRAĐANA/KI U ODLUČIVANJU, OGRANIČENJE, KONTROLA I ODGOVORNOST VLASTI, EFIKASNA I DELOTVORNA ZAŠTITA PRAVA

Zašto su promene Ustava važne za ove teme?

Ženska platforma za razvoj Srbije kao jedan od najvažnijih zahteva platforme uključuje:

- ravnopravno **vlasništvo građana** nad razvojem društva,
- jednake mogućnosti **pristupa pravdi**
- efikasnu i delotvornu **zaštitu prava** .

Ostvarivanje ovih ciljeva Platforme je usko povezano sa načinom na koji građani učestvuju u donošenju odluka (neposredno i preko izabраниh predstavnika) i sa graničenjima, kontrolom i odgovornošću javnih vlasti. Za pristup pravdi su posebno važne garancije efikasne i delotvorne zaštite ljudskih prava.

Ustav reguliše najvažnija pitanja u ovim oblastima, postavlja temeljne principe na kojima one počivaju i ustanovljava najvažnije garancije za njihovo ostvarivanje. Zbog toga je neophodno da ciljevi Platforme budu prisutni i predstavljeni u debati o Ustavu, da se aktivno učestvuje u javnoj raspravi o promeni Ustava i da se u okviru Platforme zauzmu najvažniji stavovi o neposrednom učešću građana/ki u donošenju odluka, ograničenju i podeli vlasti i zaštiti ljudskih prava.

Neposredno učešće građana i građanki u odlučivanju

Ženska platforma ističe da je jedan od ključnih razvojnih prepreka neadekvatno **korišćenje ljudskih resursa** . Zbog toga, je pri donošenju odluka u društvu potrebno uspostaviti **stalni dijalog** i ukazati na mogućnosti i **potrebe koje su skrivene** kako bi se **postojeći resursi i znanja optimalno koristili** . To zahteva da proces donošenja odluka, pored odlučivanja građana putem izabраниh predstavnika, mora ostati otvoren i za neposredno učešće građana u odlučivanju mogućnosti koje pružaju različiti oblici neposrednog učešća u odlučivanju mogu delimično ispraviti stanje u kome u organima javne vlasti žene i druge društvene grupe i dalje nisu zastupljene u skladu sa njihovom zastupljenošću u populaciji, ali i postepeno otkloniti nepoverenje građana prema institucijama javne vlasti.

Neke oblike neposrednog odlučivanja građana/ki reguliše Ustav (peticija, referendum, predlaganje zakona i Ustava). Druge regulišu zakoni (mesna zajednica, zbor građana, lokalni referendum, javna slušanja i javna rasprava). Mogućnosti neposrednog odlučivanja građana/ ki donosioci odluka u praksi često ne smatraju značajnim. Često se koriste samo fakultativno, a pravila o njihovom sprovođenju pred građane postavljaju formalne, teško savladive prepreke.

Podela vlasti u kontekstu vladavine prava - horizontalna podela vlasti

Ženska platforma princip podele vlasti smatra važnom **garancijom vladavine prava** , ograničenja vlasti, njene kontrole i odgovornosti. Predstojeća promena Ustava otvara šansu da

učestvujemo u dijalogu i o tome da li postojeći sistem horizontalne podele vlasti odgovara našim potrebama.

Potrebno je da Ustav horizontalnu organizaciju vlasti reguliše **dosledno na principu podele vlasti**, i da u skladu sa njim reguliše status zakonodavne, izvršne i sudske vlasti, i njihove međusobne odnose. Trenutno ustavno rešenje nije zadovoljavajuće, jer ne garantuje i ne obezbeđuje nezavisnost suda i omogućava uticaj zakonodavne i izvršne vlasti na sudsku vlast. Princip ravnoteže i uzajamne kontrole karakteriše odnos zakonodavne i izvršne vlasti, ali ne i njihov odnos prema sudskoj vlasti. Sudska vlast mora biti nezavisna.

Narodna skupština

Narodna skupština je najviše telo koje **predstavlja** građane/ke Srbije. U javnosti su se do sada postavljala pitanja potrebnog broja narodnih poslanika, najpravičnijeg načina izbora poslanika, regionalne zastupljenosti građana, zastupljenosti manjinskih zajednica, marginalizovanih grupa i ulogi političkih stranaka u raspolaganju mandatom narodnih poslanika.

Uz predstavničku, neophodan je dijalog i o drugim ulogama Narodne skupštine, pre svega njenoj kontrolnoj funkciji i mehanizmima ostvarivanja **kontrole i odgovornosti** izvršne vlasti. Ženska platforma posebno naglašava važnost javnih slušanja, ne samo u kontekstu zakonodavne delatnosti Skupštine već njene kontrolne funkcije (mehanizam kontrole izvršne vlasti koji se nedovoljno koristi). Važno pitanje jačanja kontrolne uloge Skupštine je i status nadzornih tela koja kontrolišu rad Vlade i tako slabe kontrolnu ulogu Skupštine. Zakonodavnu nadležnost Narodne skupštine potrebno takođe je preispitati i ojačati. To traži da se kritički sagleda **zakonodavni postupak** - da li omogućava dovoljno dobre i odgovorne odluke ili ga je potrebno korigovati. Na zakonodavnu delatnost utiče i proces EU integracija koji zahteva ubrzano usvajanje pravnih standarda Unije i česte izmene zakona. Intenzivna zakonodavna delatnost ne bi smela ugroziti kvalitet zakona. Neophodno je naći balans između potrebe usvajanja novih rešenja i vremena koje je potrebno da zakonska rešenja i njihovi efekti budu brižljivo razmotreni pre usvajanja.

Neformalni oblici rada u Narodnoj skupštini (Ženska parlamentarna mreža; okupljanje i aktivnosti poslanika vezanih za zaštitu životne sredine, položaj osoba sa invaliditetom i nacionalnih manjina) ilustruju potrebu za uspostavljanjem novih oblika delovanja i načina učešća u odlučivanju koje uključuje i tematske dijaloge, u skladu sa znanjem, iskustvom i interesovanjima poslanika.

Jednake mogućnosti pristupa pravdi i zaštita prava građana/ki

Pravo na pristup pravdi je jedan od ključnih zahteva Platforme. Ovo pravo pretpostavlja dostupnosti, pravičnosti i efikasnosti sudske zaštite prava.

Dostupnost sudske zaštite pretpostavlja **teritorijalnu** dostupnost sudova (sadašnja mreža sudova onemogućuje jednak pristup pravdi), **finansijska** sredstva (prevoz do sudova, troškovi sudskog postupka), mogućnost korišćenja stručne **pravne pomoći** (poseban problem - besplatna pravna pomoć), dostupnost **informacija o pravima** građana/ki koja su im garantovana i načinima njihove zaštite (teško ostvarivo u uslovima čestih promena propisa, pogotovo u oblasti sudske zaštite prava), **dostupnost pravnog sredstva** (tužbe, žalbe) svakom građaninu, pred svim organima vlasti; kao i **delotvornost pravnih sredstava** i realna mogućnost da se njihovim korišćenjem zaštite prava.

Princip nezavisnosti sudstva je deo standarda pravičnog suđenja i on podrazumeva **institucionalnu nezavisnost** sudstva, kao i nezavisnost i nepristrasnost u odlučivanju svakog sudije (**personalna nezavisnost**). **Pravni okvir delovanja** suda Ustav nije jasno odredio, posebno status međunarodnih izvora prava, što u praksi stvara teškoće (sudovi sude na osnovu međunarodnih izvora prava), sudske odluke se zasnivaju samo na potvrđenim međunarodnim ugovorima, sudije su vezane samo Ustavom i zakonom.

Efikasnost sudske zaštite je poseban problem. Postupci pred sudovima **predugo traju** (povreda prava na suđenje u razumnom roku). Stvarna **delotvornost pravnih sredstava** koja građanima/kama stoje na raspolaganju i realna mogućnost da se njihovim korišćenjem zaštite prava.

Pravičnost suđenja koja uključuje: suđenje pred nezavisnim i nepristrasnim, zakonom formiranim sudom; razumljivost jezika sudskog postupka; pravo na odbranu; javnost sudskog postupka u odlučivanju i izricanju presude.

Nezavisni državni organi

Zaštitnik građana ustanovljen je Ustavom kao nezavisni državni organ koji štiti prava građana i kontroliše rad organa uprave. To nije slučaj sa drugim nezavisnim državnim organima (**Poverenik za pristup informacijama od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti i Poverenika za zaštitu ravnopravnosti**) koji štite prava građana (pristup informacijama, zaštita podataka o ličnosti i zabrana diskriminacije).

Bilo bi potrebno da Ustav ustanovi i reguliše izbor i nadležnost Poverenika za pristup informacijama od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti i Poverenika za zaštitu ravnopravnosti budu regulisani, jer rad ovih organa upotpunjuje sistem zaštite ljudskih prava, ne zamenjujući sudsku zaštitu. Na taj način Poverenik za pristup informacijama od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti i Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, bi bili ustanovljeni kao institucije koje deluju u sistemu zaštite ljudskih prava, jednako kao i Zaštitnik građana, sudovi i Ustavni sud, bez mogućnosti da se promenom zakona ove institucije ukinu.

Obraćanje Povereniku za pristup informacijama od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti i Povereniku za zaštitu ravnopravnosti mogu biti efikasno sredstvo zaštite prava koje prethodi sudskoj zaštiti prava. To je posebno važno posmatrati u kontekstu trajanja sudskih postupaka.

Ustav ustanovljava i **Ustavni sud** kao nezavistan državni organ koji štiti ustavnost, zakonitost i ljudska i manjinska prava kao temeljne ustavne vrednosti. Ono što je i dalje ostalo nedovoljno razjašnjeno pitanje je odnos Ustavnog suda i redovnih sudova, odnosno sudske vlasti.

Vertikalna podela vlasti

Sistem podele vlasti uključuje i vertikalnu podelu vlasti, a koji reguliše odnos, nadležnosti i odgovornosti **centralne i nižih nivoa vlasti** (pokrajinskih, okružnih/regionalnih, lokalnih). Ženska platforma se zalaže za decentralizaciju vlasti, odnosno vlast koja je u najvećoj mogućoj meri blizu građanima, a samim tim i efikasnija i bolje kontrolisana.

Potrebno je i da Ustav garantuje poštovanje principa subsidiariteta - da viši nivo vlasti donosi i sprovodi one politike koje se ne mogu doneti i sprovesti na nižim nivoima. Pri provođenju principa decentralizacije su posebno važna pitanja samostalnosti necentralnih nivoa

vlasti (posebno finansijske samostalnosti i izvora finansiranja), jasne podele nadležnosti i ustavnog garantovanja izvornih nadležnosti na različitim različitim nivoa vlasti.

Sanja Nikolin i Aleksandra Vladislavljević: RAZVOJNA DIMENZIJA USTAVA – PREDLOZI ZA DISKUSIJU

Ustav predstavlja konsenzus oko vizije jednog društva, ali i okvir u koji treba da stane buduća stvarnost. Mi težimo očuvanju dobrih i unapređenju nekih od postojećih rešenja. Pored toga, imamo priliku da kroz Ustav sagledamo probleme koji se pomalaju u razvojnoj teoriji i praksi, a koji su relevantni za naš kontekst. Stari odgovori neće na adekvatan način rešiti nove probleme. Inovativna rešenja primerena su novim mogućnostima u kojima se društvo razvija na dobrobit građana i građanki, uz odgovorno upravljanje prirodnim, materijalnim, ljudskim i drugim resursima. Ovaj prilog je zasnovan na principima Ženske platforme za razvoj Srbije i sastavni je deo radnog materijala za predstojeću debatu o promenama Ustava Srbije i njegovoj razvojnoj dimenziji.

Razvojna dimenzija Ustava tiče se socio-ekonomskih uzročno-posledičnih veza između Ustava jedne zemlje, njenih razvojnih šansi i odgovora na izazove razvoja. Pored činjenice da je Ustav najviši pravni akt svake zemlje, on je izraz vrednosti jednog društva, temelj odnosa među građanima i građankama, institucijama, preduzećima, i svim drugim akterima. Razvojna dimenzija Ustava daje sliku kako će izgledati svakodnevni život u Republici Srbiji za građane i građanke, na koji način ćemo upravljati resursima i za čiju dobrobit, ko sve ima odgovornost za očuvanje resursa i razvoj. Predstojeća promena Ustava Republike Srbije predstavlja jednu od razvojnih šansi za naše društvo. U Ženskoj platformi za razvoj Srbije nema sumnje koje su to vrednosti. Zato mislimo da je ovo još jedan naš važan i pozitivan doprinos društvu.

Opšta načela koja određuju okvire i kontekst razvoja

Obavezno utkati **odgovornost za budućnost u Ustav**. Uspostaviti jasan odnos između nadležnosti i odgovornosti različitih nivoa vlasti za razvoj. Naglasiti da se država stara o **prirodnom, istorijskom, umetničkom** blagu Republike Srbije. Istaći odgovornost vršilaca javne vlasti za **rezultate** javnih politika i rešavanje problema, u okvirima njihovih nadležnosti. Njihova odgovornost za rad u interesu javnog dobra, temeljnih principa i vrednosti koje Ustav pozitivira mora biti prepoznata.

Sloboda, svojina, solidarnost, ljudska bezbednost, nediskriminacija, otpor ugnjetavanju, znanje i održivi razvoj su vrednosti društva kakvom Srbija, kao ustavna demokratija treba da teži. Istaći značaj obrazovanja da bismo izbegli insistiranje na društvu jeftine radne snage i obavezali sve vlade na veća ulaganja u inovacije, nauku, obrazovanje i znanje.

Uvođenje **privrednih realnosti** u Ustav biće otrežnjujuće za društvo. Prepoznajmo činjenicu da je u Srbiji osnova poljoprivrednog sistema države porodično gazdinstvo, a da su osnova privrede mikro preduzetništvo i MSP.

Država je odgovorna za železničku, vodnu i putnu mrežu i za funkcionisanje i razvoj saobraćaja, enegretike i zaštitu životne sredine, vezu između prevoza i ekologije, odnosno prednost prevozu koji ne zagađuje. Te mreže moraju biti u skladu sa potrebama zajednice. Potrebno je da se preciziraju nadležnosti različitih nivoa vlasti. Država je odgovorna da infrastruktura bude adekvatno i svuda dostupna, ravnomerno raspoređena, a ne politički dirigovana.

Zbog budućnosti, treba otkloniti nepotrebna ograničenja u vezi sa korišćenjem vazdušnog prostora, naravno uz mere opreza neophodne za očuvanja ljudske bezbednosti.

Pravo na svojinu

ŽPRS se zalaže za očuvanje postojećih oblika svojine (privatna, javna i zadružna), a posebno brine za zadružnu svojinu koja bi mogla da bude dovedena u pitanje, a što bi se negativno odrazilo na rodnu ravnopravnost i razvoj. Potrebno je uvrstiti i svojinu zajednice, odnosno udruženu svojinu. To je svojina koja služi za dobrobit građana. Ona nije privatna, nije ni državna a ni zadružna. Njome upravljaju udruženi građani, ili građani i država organizovani u različite oblike organizovanja. Ovakav oblik svojine ne može se prodavati, niti otuđiti bez saglasnosti zajednice. Faktički monopol mora postati svojina zajednice.

Za eksproprijaciju zemljišta obezbediti obeštećenje u tržišnoj vrednosti. U procesu bilo kog vida ograničenja svojine u javnom interesu, mora se oceniti da li su potrebe na koje se odgovara mogle biti zadovoljene na drugi način. Svaka eksproprijacija može se osporiti pred sudom.

Kako bi svojinska prava bila potpuna, a njihova zaštita stvarna, neophodno je da se u Ustav uvedu i obaveze koje svojina podrazumeva (društvenu, ekološku i ekonomsku funkciju, dobrobit zajednice, obavezu brige o svojini i održavanju). U domaćem kontekstu ne postoji dosledna primena ograničenja prava svojine pod jednakim kriterijumima i obavezama za sve, već ova ograničenja važe za neke građane i građanke, dok se velikim sistemima toleriše neodgovorno raspolaganje svojinom što urušava princip socijalne pravde koji je važno ugraditi u Ustav.

Prirodna bogatstva, vlasništvo nad prirodnim resursima, očuvanje, unapređenje i zaštita

ŽPRS se zalaže za trajan i odmeren odnos između prirode i njene sposobnosti obnavljanja, i korišćenja od strane ljudi. Ustav prepoznaje vodu, zemljište i šume kao javno dobro. Potrebno je da se uključi i zaštita močvara, voda i životinja. Država garantuje i obezbeđuje očuvanje održivosti i kvaliteta prirodnih resursa, a očuvanje šuma i plodnog zemljišta imaju prioritet.

Javne vlasti treba da sprovode politiku koja garantuje ekološku sigurnost sadašnjim u budućim pokolenjima, da podržavaju delatnosti građana i korist zaštite i poboljšanja stanja životne sredine. Imaju obavezu da javnosti daju sve informacije u vezi sa stanjem životne sredine.

Prirodna bogatstva ne mogu se otuđiti. Mogu se poveriti na upravljanje na ograničen vremenski period, najduže 50 godina, akterima u privatnom profitnom, neprofitnom i javnom sektoru. Ne može se izuzimati od obaveze zaštite životne okoline nijedan investitor, niti se može potpisati tajni sporazum ili ugovor koji se kosi sa obavezom države da čuva prirodna dobra. Ne može se tolerisati partnerstvo koje ugrožava životnu sredinu ili drugo javno dobro. Ne može se proglašavati tajnim nikakav sporazum koji za predmet ima upravljanje ili korišćenje prirodnih resursa. Čuvanje prirode i odgovorno korišćenje prirodnih resursa, podrazumeva da se ostavlja vreme za obnavljanje prirodnih resursa koje ne kvari prirodnu ravnotežu. Država ima obavezu redovnog, odgovornog i na činjenicama utemeljenog nadzora, koji uključuje i nezavisan nadzor. Uslovi pod kojima se može poveriti i procedura moraju biti veoma detaljno regulisani.

Zalažemo se da se zadrži postojeće rešenje „Zabranjeno je kloniranje celih ljudskih bića.“ Potrebno je uvesti i da su građani i građanke zaštićeni od zloupotreba medicine po pitanjima genetske tehnologije i veštačke inteligencije. Donacije ljudskih organa, tkiva i ćelija su

besplatne. Trgovina ljudskim organima je zabranjena. U biljnom i životinjskom svetu, zabranjene su intervencije genetske modifikacije koje narušavaju i remete prirodno obnavljanje biljaka i životinja.

Republika Srbija neće se opredeljavati za rešenja koja podrazumevaju upotrebu nuklearne energije i drugih ekonomski opravdanih podsticaja razvoju koji predstavljaju rizik od potencijalno razornih posledica po prirodu i društvo. Posebno će podsticati i razvijati korišćenje energije iz obnovljivih izvora. (npr. sunce, vetar.itd)

Država štiti oblasti od posebnog značaja i velike vrednosti za društvo. (nacionalne parkove i parkove prirode) od negativnih posledica tranzitnog saobraćaja.

Preduzetništvo

Sloboda preduzetništva je suštinsko razvojno pitanje, Sloboda privređivanja je zagantovana. Istaći slobodan pristup unosnoj delatnosti privatnog privređivanja i njeno obavljanje kao vrednost. Definirati pojmove preduzetništva, socijalnog preduzetništva i društvene ekonomije jer nedostaje šire razumevanje ovih koncepta koji su ključni za razvoj i moraju biti usklađeni sa EU¹. Ograničenja u pogledu slobodnog i ravnopravnog obavljanja privredne delatnosti, kad nisu od javnog interesa, ukinuti zakonom.

Postojeće razvojne resurse staviti u funkciju razvoja. Podršku države preduzetništvu usmeriti tamo gde ima najvećeg razvojnog potencijala. Razdvojiti princip solidarnosti od principa razvoja kako se oba ova principa ne bi dalje urušavala. Ključan razvojni problem za Srbiju jesu barijere rastu mikro i malih preduzeća. Uspostaviti obavezu države da razvija mikro preduzetništvo, kao polugu razvoja, posebno u uslovima kriza, jer ono tada predstavlja osnov za preživaljavanje i oporavak pojedinaca, porodica i zajednica. Izgraditi sistem zaštite koji ide od najmanjih privrednih entiteta ka najvećim, a ne obrnuto, kao sada. Ugraditi princip "Misli prvo na male".

Privatna inicijativa je slobodna. Ona se ne može razvijati u suprotnosti sa definisanim društvenim interesom, ili tako da nanosi štetu bezbednosti, slobodi ili ljudskom dostojanstvu.

Država mora da garantuje pravo na zadrugarstvo i slobodu formiranja zadruga. Država štiti zanatstvo i podstiče razvoj zasnovan na reinterpretaciji tradicije i zanatstva, kao i na novim znanjima i dostignućima. Priznati **društvenu funkciju zadrugarstva** koje ima karakter uzajamnog pomaganja, a ne cilj privatne špekulacije.

Obavezu razvoja (meke i tvrde) infrastrukture za razvoj preduzetništva imaju svi nivoi vlasti. Podstaci razvoj novih pravnih formi koje odgovaraju vremenu u kojem se brišu granice između profitnih i neprofitnih organizacija i dolazi do kombinovanja praksi iz javnog, privatnog i civilnog sektora. (hibridne organizacije). Uneti nove oblike podrške razvoju, npr. seoske zadružne banke i regionalne institucije za kreditiranje poljoprivrede i unapređenje zemljišta i omogućiti formiranje banaka koje posluju na razvojnim principima, npr. etične banke i fondova koji podstiču društvene i tehnološke inovacije, infrastrukturu i mere. Precizirati šta je dobrobit zajednice, uvesti pojam društvena ekonomija - social enterprises, 'community of commons' i razni novi oblici ekonomije.

Decentralizacija obuhvata i ekonomski razvoj. Obezbediti konkurentno zakonodavstvo bez preklapanja i prekida u nadležnostima. Svi nivoi vlasti čuvaju interese celokupne privrede i doprinose zajedno sa privatnim privređivanjem blagostanju i ekonomskoj sigurnosti stanovništva, vode brigu za povoljne okvirne uslove za privatnu privredu. Odstupanja od

¹ U skladu sa Green Paper on Entrepreneurship <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52003DC0027>

principa slobode privređivanja, pogotovo mera koje su usmerene protiv konkurencije, dozvoljene su samo ako su predviđene u Ustavu. Pojačati sprečavanje zloupotrebe ekonomske moći.

Uvesti princip lične odgovornosti i u ovu oblast. Država unapređuje zajedničko blagostanje, stalan razvoj, unutrašnje zajedništvo i kulturnu raznolikost zemlje. Svako lice je odgovorno za sebe lično i prema svojim mogućnostima doprinosi savladavanju zadataka u državi i društvu.

Solidarnost, ekonomija nege, pravo na socijalnu sigurnost i stanovanje

Republika Srbija se **kao dopuna lične odgovornosti i privatne inicijative**, zalažu za to da: svaki građanin/građanka ima udela u socijalnoj sigurnosti; dobije neophodnu negu za svoje zdravlje; porodice kao zajednice odraslih i dece budu zaštićene i potpomognute; radno sposobni svoje izdržavanje mogu da podmire radom u odgovarajućim uslovima; oni koji traže stan mogu da za sebe i svoju porodicu nađu odgovarajući stan uz podnošljive uslove; deca i omladina kao i lica u radno sposobnom dobu obrazuju, usavršavaju i dalje obučavaju; deca i omladina budu potpomognuta u svom razvoju do samostalnih i socijalno odgovornih lica, kao i da dobiju podršku u njihovim socijalnim, kulturnim i političkim integracijama.

Republika Srbija se zalaže za to da svako lice bude obezbeđeno od ekonomskih posledica starosti, invalidnosti, bolesti, nesreće, nezaposlenosti, materinstva, deca bez roditeljskog staranja, samohrani roditelji. Iz socijalnih ciljeva ne mogu da se izvode neposredni zahtevi za državna plaćanja.

U Ustav treba ugraditi obavezu unapređenja, osavremenjivanja i modernizacije javnih usluga u oblasti javnog zdravlja, obrazovanja, i sl. Potrebno je da se u temelje društva ugradi težnja da država svojim građanima obezbedi najbolje moguće javne usluge.

Prepoznati i vrednovati ekonomiju nege, odnosno neplaćeni ili potplaćeni rad koji oduzima značajan deo vremena, a odnosi se na podizanje dece, brigu i nego o bolesnima i starijima, bez koga društvo ne bi moglo da funkcioniše, niti da se razvija. Doprineti rasterećenju onih na koje taj posao pretežno pada i vrednovati kroz poreske i druge mere značaj ekonomije nege za opstanak zajednica.

Sve zemlje teže da ograniče trajanje socijalnih mera. Važno je da građanke i građani mogu da računaju na državu kada dospeju u tešku situaciju, a nikako ne treba negovati kategorije lica koje stalno imaju neka posebna prava, ali čiji se položaj ne poboljšava trajno. **Ko dospe u tešku situaciju i nije u stanju da se sam brine o sebi** ima pravo na pomoć i negu kao i na sredstva koja su neophodna za život dostojan čoveka. Država treba da podstiče osiguranje imovine i lica radi sprečavanja katastrofalnih životnih posledica uništenja imovine, zdravstvenih i drugih životnih kriza i nepredviđenih okolnosti (javno, profesionalno i individualno osiguranje).

Uloga države u obezbeđivanju krova nad glavom - jeftini krediti, zemljište, sprečavanje špekulacija u urbanizmu, naduvavanja cene stana, i sl. Podstiče se izgradnja stanova, sticanje svojine nad stanom- kućom za sopstvene potrebe privatnih lica, kao i delatnosti nosioca i organizacija za izgradnju stanova od opšteg interesa. Ona doprinosi pojeftinjenju troškova stanovanja i donosi propise o pripremanju terena i racionalizaciji gradnje.

Pravo na osnovni prihod (basic income)

Osnovni prihod je inovativan način obezbeđivanja sigurnosti za građane i građanke čiji je cilj da spreči i eliminiše rizik od siromaštva i tako omogućiti da pojedinci neometano razvijaju

svoje potencijale. Nije u pitanju socijalna pomoć, već osnovna sigurnost koja pomaže ljudima da lakše donose odluke o promeni zaposlenja, usavršavanja, mesta boravka i da aktivno učestvuju u zajednici. U mnogim je zemljama sada u pilot fazi. Iznos treba da bude izbalansiran tako da predupredi život u bedi, ali da podstakne pojedince da preuzimaju ličnu odgovornost za kvalitet svog života.

Energetika i telekomunikacije

Država, autonomna pokrajina i lokalna samouprava se u okviru svojih nadležnosti zalažu za dovoljno, višestruko, sigurno, ekonomično i ekološko energetske snabdevanje, kao i za štedljivu i racionalnu energetske potrošnju. Država utvrđuje principe o korišćenju domaćih obnovljivih energija i o štedljivom i racionalnom iskorišćenju energije. Donosi propise o potrošnji energije, postrojenjima, vozilima i uređajima. Ona unapređuje razvoj energetske tehnika, pogotovo u oblastima uštede energije i obnovljivih energija. Država u svojoj energetske politici uzima u obzir nastojanja autonomne pokrajine, i opština kao i privrede. Ona uzima u obzir i odnose u pojedinim predelima zemlje i ekonomsku podnošljivost.

Država vodi brigu o tome da u svim krajevima zemlje postoji dovoljno poštanskih i telekomunikacionih službi za jeftino osnovno snabdevanje.

Država garantuje svim građanima i građankama kao i privredi u svim delovima zemlje pristup širokopojasnom internetu odnosno sličnim budućim telekomunikacionim rešenjima koja budu imala za svrhu povezivanje i slobodan pristup informacijama.

Poljoprivreda

Prepoznati da su osnova poljoprivrede porodična poljoprivredna gazdinstva. Dati prioritet organske poljoprivrede u cilju obnavljanja i očuvanja plodnosti zemljišta i eko sistema. Poljoprivreda koja počiva na GMO je zabranjena. Obezbediti zaštitu poljoprivrednih proizvođača i poljoprivrede jer ona kontinuiranom tržišnom proizvodnjom daje značajan doprinos sigurnom snabdevanju stanovništva; održavanju prirodnih uslova za život i negovanju kulture u seoskim predelima; i decentralizovanom naseljavanju zemlje. Država unapređuje seoska imanja koja obrađuju zemlju, ako je potrebno i odstupanjem od načela slobodne privrede. Mere usmerava tako da poljoprivreda ispunjava svoje multifunkcionalne zadatke: dopuna seoskih prihoda direktnim uplatama kao naknade za pokazani učinak, uz dokaze o ekološkom radu; ekonomski isplativim izazovima unapređuje oblike proizvodnje koji su bliski prirodi, životinjama i ekološkim principima; donosi propise u vezi sa deklaracijom o poreklu, kvalitetu, metodama proizvodnje i postupcima za preradu životnih namirnica i za učvršćivanje seoskih poseda; štiti životnu sredinu od ugrožavanja kroz prekomerno korišćenje đubriva, hemikalija i drugih pomoćnih materijala; pomaže u istraživanju, savetovanju i obrazovanju, pruža investicionu pomoć.

Pravo na rad

Svako ima **dužnost da radi i pravo da dobije zaposlenje**. Niko u svom radu ili zaposlenju ne može da bude oštećen usled svog porekla, pola, seksualnog opredeljenja, mišljenja ili verovanja. Svi građani i građanke imaju dužnost da rade i pravo na rad i **slobodan izbor zanimanja i službi, pravo da društveno napreduju putem rada i pravo na nagradu dovoljnu da zadovolji njihove potrebe i potrebe njihove porodice**. Potrebno je da se ugradi

obaveza države da se stara o zatvaranju platnog jaza i ravnoteži između profesionalne i privatne sfere života (work life balance).

Treba jasno navesti u Ustavu da je položaj žena na tržištu rada posledica diskriminacije, a ne ranjivosti i da će se država boriti protiv diskriminacije. Garantovati mladima i OSI delovanje na uzroke ranjivosti na tržištu rada, u skladu sa specifičnim potrebama i problemima tih grupa. Sada se zapošljavanje OSI, npr. odvija bez sprege sa razvojem usluga u zajednici. Ustav treba da garantuje primerenost mera stvarnostima posebno zaštićenih ili podstaknutih grupa.

Država preduzima mere za izravnjavanje konjunktornog razvoja naročito za sprečavanje i borbu protiv nezaposlenosti i poskupljenja. Država može radi stabilizacije konjunktura da na poreze privremeno uvede dodatke ili da odobri rabate.

Ravnomeran regionalni razvoj

Podela vlasti i saradnja između različitih nivoa vlasti je neophodna za razvoj. Država pomaže privredno ugroženim delovima zemlje, i unapređuje privredne grane. **U slučaju dokumentovane potrebe, ona može da odustane od slobodne privrede. Država aktivno doprinosi** ravnomernom regionalnom razvoju kombinacijom monetarnih, fiskalnih, planskih i ciljanih podsticaja.

Porezi

ŽPRS se zalaže za progresivnu poresku politiku i ravnotežu između prihoda i rashoda. Najveći iznos ukupnih rashoda u budžetskom planu, koji treba da se odobri uzimajući u obzir ekonomsku situaciju, treba da bude jednak procenjenim primanjima. Ukoliko u državnom računu iskazani ukupni rashodi prekorače najveći iznos, onda povećani izdaci narednih godina treba da se nadoknade. Ustav treba da navede mogućnost da se poreska politika koristi kao instrument za podsticaj razvoju društva i ravnomernom ekonomskom razvoju.

Poreska politika treba da prepozna preduzeća čiji je osnovni motiv dobrobit za zajednice, kao i obrazovne, naučno istraživačke i privredne aktivnosti koje doprinose učešću inovacija i ekonomije znanja. Ugraditi u Ustav rodno odgovorno budžetiranje a koje je sada u Zakonu o budžetskom sistemu. Precizirati da poreska politika ima za cilj da pospeši ostvarivanje jednakosti i ravnopravnosti, prepoznavanje neplaćenog rada i sl.

Porezi se ne ubiraju pre nego što se u Narodnoj skupštini ne usvoji Zakon o budžetu ili privremeni zakon o dodeli sredstava. Ni jedan trošak ne sme biti namiren osim ukoliko nije u skladu sa Zakonom o budžetu ili privremenim zakonom o dodeli sredstava koje je usvojila Narodna skupština. Precizirati finansiranje Vojvodine tako da se otklone mane sadašnjeg rešenja koje ne funkcioniše.

Nove tehnologije

Niko danas nema konačne odgovore na sve veći broj pitanja u vezi sa sve složenijim odnosom između građanskih sloboda, ljudske bezbednosti i mogućnosti upotrebe, odnosno potencijalne zloupotrebe novih tehnologija. Neka od značajnih pitanja za javnu diskusiju su: a) kako da se obezbedi tehnološki razvoj s jedne strane i zaštita građana i građanki, sa druge strane; b) odnos između zaštite privatnosti i ličnih podataka i ličnih podataka objavljenih na internetu; i c) mogućnosti za prisluškivanje, snimanje i druge povrede privatnosti bez saglasnosti građana i

građanki, odnosno čitavih društava (google street view, na primer o pitanje da li to predstavlja narušavanje privatnosti ili bezbednost).